

یکی از مهم ترین کتاب‌های کلامی شریف مرتضی چگونه پیدا شد؟

حسن انصاری را بیشتر با پژوهش‌هایش در زمینه متون شیعی می‌شناسیم. او عضو هیئت علمی مؤسسه مطالعات عالی پرینستون و عضو شورای عالی علمی مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی است. همکاری انصاری با مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی سبب شد تا او با شیوه‌های تحقیق تاریخی و شناخت منابع کهن آشنا شود و پژوهش‌های خود را در قالب تالیف و کتابشناسی ارائه دهد. انصاری بیشتر عقاید و اندیشه‌هایش را در صفحه «بررسی‌های تاریخی» وبگاه حلقه کاتبان عرضه کرده است. گنج پنهان، شرح احوال و آثار علامه مرحوم سیدعبدالعزیز طباطبائی یزدی، بررسی‌های تاریخی در حوزه اسلام و تشیع، شرح المقدمة فی الکلام، اثر ابوالقاسم عبدالرحمان بن علی حسینی، تصحیح التفصیل لجمال التحصیل و ... برخی از آثار این پژوهشگر است. گفت‌وگویی که در ادامه می‌آید درباره فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در ایران است.

با توجه به فعالیت‌هایی که در زمینه فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی انجام گرفته تا چه اندازه روند فهرست‌نویسی بر نگهداری نسخه‌های خطی موثر است؟

واقعیت این است هر کتابخانه‌ای در دنیا که حاوی نسخه‌های خطی باشد می‌خواهد از آنچه که در اختیار دارد به خوبی محافظت کند و یکی از راهکارهای این محافظت، البته فهرست‌نویسی و معرفی این نسخه‌ها است. در کشورهای اروپایی برای مثال در برلین از قرن هجدهم این کار آغاز شده و می‌دانیم که طی این دو قرن فهرست‌های بسیاری در اروپا منتشر شد. سابقه فهرست‌نویسی در کشورهای اسلامی نیز نسبتاً کهنه است و تا به حال نیز این روند ادامه داشته است. در عصر کنونی پس از ورود صنعت میکروفیلم، به تدریج در کتابخانه‌ها نسخه‌ها برای مراجعان به شکل میکروفیلم عرضه می‌شدند و کتابخانه‌ها میکروفیلم را در اختیار افراد قرار می‌دهند که از جهاتی برای حفظ نسخه‌های خطی کاری ارزنده است.

در سال‌های اخیر برای حفظ نسخه‌ها، آن‌ها را دیجیتالی کرده و روی وبسایت خود قرار داده‌اند. آیا این روند توانسته برای محافظت از نسخه‌ها و اطلاع‌رسانی آن‌ها موثر باشد؟

البته در سال‌های اخیر نهضت دیجیتال‌سازی نسخه‌ها پدید آمده و در دنیا به اهمیت این کار برای حفظ بهتر نسخه‌ها پی برده‌اند. بسیاری از کتابخانه‌های اروپایی و نیز در آمریکا هم‌اکنون تعدادی از نسخه‌های خود را روی سایت گذاشته‌اند؛ کتابخانه‌هایی مانند کتابخانه ملی پاریس. طبیعی است که این کارها هزینه خود را دارد و مهم‌ترین راهکار برای حفظ و تداوم این کارها، اخذ هزینه از مراجعین و درخواست‌کنندگان عکس نسخه‌هاست. برخی مسئولان کتابخانه‌ها در ایران متأسفانه از یک مشکل ذهنی و برداشتی

غلط رنج می‌برند و آن اینکه گمان می‌برند اگر نسخه‌ها در اختیار پژوهشگران قرار بگیرد اهمیت آن از بین می‌رود و اگر چاپ شود دیگر کسی سراغ این کتابخانه‌ها را نمی‌گیرد. در حالی که این طور نیست؛ نسخه خطی همواره اهمیت خود را دارد یعنی حتی زمانی که کتاب چاپ و یا فاکسیمیله شود نسخه خطی به عنوان یک فرآورده بشری اهمیت خود را همیشه حفظ می‌کند و کتابخانه‌های دارنده این نسخه‌ها هم طبعاً اهمیت خود را حفظ می‌کنند.

در سال‌های اخیر بسیاری از موسسات به فهرستنویسی روی آورده‌اند. با این روند، از دیدگاه شما در فهرستنویسی نسخه‌ها چگونه عمل کرده‌ایم؟

گاهی خوب و گاه هم بسیار عجولانه و به دست اشخاص غیر مطلع. عدم دسترسی به نسخه‌ها به وسیله محققان و کتابشناسانی که برای مطالعه نسخه‌ها به کتابخانه‌ها مراجعه می‌کنند نیز مزید بر علت شده است. برخی فهرست‌هایی که در شماری از کتابخانه‌های کشور تهیه شده و منتشر شده فهرست‌های کاملی نیستند؛ یعنی رساله‌هایی را در مجموعه‌ها از قلم انداخته‌اند و یا نسخه را اصلاً خوب شناسایی نکرده‌اند، نمونه‌ای را عرض می‌کنم: حدود سال‌ها قبل در کتابخانه آستان قدس رضوی به من این فرصت داده شد تا نسخه‌ای ذیل عنوان *عجاز القرآن* را ببینم. آن زمان من در فهرست نسخه‌های آنجا به نسخه کهنه‌ای ذیل همین عنوان و با کتابت شخصی به نام «جشمی» برخورددم و چون در زمینه «حاکم چشمی» کار می‌کردم به نظرم رسید مولف شاید یکی از افراد خاندان او بوده و یا به هر حال ارتباطی با او داشته باشد. هر طور بود نسخه را به سختی سفارش دادم. شاید تنها برای پانزده دقیقه فرصت داشتم که نسخه را بررسی کنم. مسئول مربوطه ابراز می‌داشت که نور سالن برای نسخه خطرناک است و بیش از این فرصتی برای مطالعه و بررسی نسخه وجود ندارد. یک ربع ساعتی نسخه را تورقی کردم. در فهرست آستان قدس که چاپ شده، نام مولف این کتاب را «مجهول الهویه» دانسته بودند. کتاب را تورق کردم معلوم شد این کتاب تألیف شریف مرتضی است. نسخه از آغاز افتادگی داشت و اسم کتاب هم معلوم نبود. به هر حال فهرستنویس متوجه نشده بود کتاب تألیف کیست. نسخه‌ای که چند صد سال بود در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شد و از مهم‌ترین کتاب‌های کلامی سید مرتضی است به دلیل اینکه فرصت لازم برای شناسایی نسخه‌ها به پژوهشگران نمی‌دهند همچنان ناشناخته مانده بود. شاید اگر اجازه بررسی نسخه به من داده نمی‌شد همچنان یکی از کتاب‌های کلامی سید مرتضی ناشناخته می‌ماند. منظور این است که این نوع نگاه منفی در توزیع اطلاعات گاه نتایج بسیار بدی را در پی دارد و البته این همه ناشی از یک نوع طرز فکر و روحیه انحصارطلبی است. شاید بهترین راه تدوین یک اساسنامه در سطح ملی برای نحوه مدیریت کتابخانه‌ها باشد.

از سال‌ها قبل که فهرستنویسی به طور جدی دنبال شده است شاهد پیشرفت‌هایی در این زمینه بوده‌ایم. به عقیده شما موسساتی که در این زمینه فعالیت می‌کنند موفق عمل کرده‌اند.

فهرستنویسی در کشور ما از حدود ده سال گذشته تاکنون تحول شگرفی پیدا کرده است و با توجه به تأسیس مجمع ذخائر اسلامی و خیلی از کتابخانه‌ها در قم و با تلاش‌های شخصی فهرست‌هایی خوب تهیه شد. به کوشش مرکز احیای میراث اسلامی نیز بسیاری از کتاب‌های کتابخانه‌های کوچک فهرستنویسی شده است که کاری بسیار ستودنی. در مورد کتابخانه‌های عمومی، برخی کتابخانه‌ها مانند کتابخانه آیت‌الله مرعشی همواره در این زمینه فعال بوده‌اند و فهرست‌های مفصلی چاپ کرده‌اند. کتابخانه مجلس نیز کار مهمی در این زمینه در سال‌های اخیر انجام داد و فهرست‌هایی را از فهرست نویسان جوان که تا اندازه‌ای با این کار آشنا بودند منتشر کرد که برای تربیت نسل جدید کتابشناسان و فهرستنویسان بسیار گام مهمی بود.

در مقایسه با کشورهای دیگر، به خصوص کشورهای اسلامی و عربی جایگاهمان در فهرستنویسی نسخ خطی چگونه است؟

با فهرستنویسی دست کم می‌دانیم که در کتابخانه مجلس چه نسخه‌هایی وجود دارد؛ حال برخی جزئیات به مرور زمان قابل اصلاح است. طبعاً فهرست‌ها به مرور زمان بازنویسی می‌شوند و مشکلات رفع می‌شود. به طور کلی فهرستنویسی در ایران گام‌های مهمی برداشته است. در کشورهای عربی آنچه ما از فهرست‌ها می‌بینیم بیشتر از دهه هفتاد به قبل است و آنچه منتشر شده تعدادش زیاد نیست. در اروپا و آمریکا البته فهرستنویسی سابقه بسیاری دارد و در عین حال می‌دانیم که آنان فهرست کتابخانه‌ها را با دقت زیاد معمولاً تهیه می‌کنند و گاهی بیست سال و یا سی سال میان انتشار دو جلد پیاپی فاصله می‌افتد و کار طول می‌کشد. در این کشورها انتشار کتاب پرهزینه است و گاه می‌شود که این نوع کتاب‌ها را حتی افسس هم نمی‌کنند.

• خبرگزاری کتاب ایران